

Д.В.Дзятко (Мінск, Беларусь)

ТЭРМІНАЗНАЎЧЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ: ПРАБЛЕМЫ, ТЫПАЛОГІЯ, ПЕРСПЕКТЫВЫ

У сучаснай лінгвістычнай літаратуры пад тэрміналогіяй разумеюць сукупнасць тэрмінаў натуральнай мовы ў цэлым або пэўнай галіны навукі, тэхнікі, культуры, а таксама навуковую дысцыпліну, якая займаецца вывучэннем тэрмінаў і прынцыпаў арганізацыі тэрміналагічных сістэм.

Уласна тэрміналогія – гэта сукупнасць тэрмінаў, якая склалася стыхійна і адлюстроўвае гістарычны працэс назапашвання і асэнсавання ведаў у канкрэтнай галіне. Так, можна гаварыць пра існаванне лінгвістычнай тэрміналогіі (*дывергенцыя, звязны карань, клінапіс, кантракцыя, марфема, сацыяльны дыялект, семантычны каэфіцыент, сказ*), матэматычнай тэрміналогіі (*абак, вугал, квадрат, лацінскі, радыян, разгорнуты, раўнабаковы, трохвугольнік, тэарэма форма тэрнарная*), эканамічнай тэрміналогіі (*валавы даход градыента, дэбет, ліквіднасць грашовых сродкаў, запазычанасць, дэбіторская, ліміт крэдытавання, падзел працы, пакет работы, прыбытак разліковы, расстаноўка кадраў*) і інш. Тэрміналогія папаўняецца за кошт агульнаўжывальнай лексікі і, у сваю чаргу, узбагачае яе.

Тэрмінасістэма з'яўляецца структураванай сукупнасцю тэрмінаў, аб'яднаных на паняццёвым, структурна-граматычным, словаўтваральным і семантычным узроўнях. У адносіненні ад тэрміналогіі, тэрмінасістэма фарміруецца спецыялістамі ў дадзенай галіне на аснове канструявання (існуючых у мове або запазычаных з іншых моў) слоў і назыўных словазлучэнняў; яна характарызуецца сістэмнасцю (кожны яе тэрмін звязаны з іншымі тэрмінамі прамымі або апасродкаванымі лагічнымі і асацыятыўнымі адносінамі), паўнатой ахопу паняццяў пэўнай галіны ведаў або дзейнасці, адноснай устойлівасцю.

Значэнне кожнага тэрміна ў сістэме залежыць найперш ад суаднесенасці яго з навуковым або тэхнічным паняццем, а сувязі паміж тэрмінамі вызначаюцца тымі сувязямі, якія існуюць паміж паняццямі. Так, напрыклад, у матэматыцы паняцці *тэорыя параўнанняў, тэорыя падзельнасці, раўнанні дыяфантавы, выяўленні адытыўныя, набліжанне рацыянальнымі лікамі, функцыі тэарэтычна-лікавыя, падзел на складнікі, уяўленні адытыўныя, дробы ланцуговыя ўваходзяць у тэорыю лікаў элементарную*, якая, у сваю чаргу, адносіцца да *тэорыі лікаў*. Адначасова *тэорыя лікаў элементарная* разам з *арыфметыкай, алгебрай элементарнай, геаметрыяй элементарнай, трыганаметрыяй элементарнай* з'яўляецца паняццем *матэматыкі элементарнай*. Такім чынам, тэрміналогія той або іншай галіны навукі, тэхнікі, культуры з'яўляецца замкнутай сістэмай, у якой кожны тэрмін займае вызначанае месца.

Тэрміназнаўства – навука, якая вывучае спецыяльную лексіку з пункту гледжання яе паходжання, формы, зместу і функцыянавання, а таксама даследуе пытанні яе выкарыстання, унармавання і стварэння.

Тэрміназнаўства займае адно з вядучых месцаў у сістэме сучасных навук. Гэта абумоўлена, з аднаго боку, характарам працякання навукова-тэхнічнай рэвалюцыі, своеасаблівым інтэлектуальным “выбухам”, а таксама актыўным узнікненнем новых навуковых галін.

У сучасным тэрміназнаўстве сфарміраваўся шэраг самастойных кірункаў даследавання: **тэарэтычнае тэрміназнаўства** вывучае заканамернасці развіцця і выкарыстання спецыяльнай лексікі; **практычнае (прыкладное) тэрміназнаўства**, якое грунтуецца на тэарэтычным, займаецца выпрацоўкай практычных прынцыпаў і рэкамендацый па ліквідацыі недахопаў асобных тэрмінаў і цэлых тэрмінасістэм, іх стварэннем, апісаннем, ацэнкай, рэдагаваннем, унармаваннем, перакладам і выкарыстаннем; **агульнае тэрміназнаўства** вывучае найбольш тыповыя ўласцівасці, праблемы і працэсы, якія адбываюцца ў спецыяльнай лексіцы; **прыватнае (галіновае) тэрміназнаўства** займаецца вывучэннем спецыяльнай лексікі і паняццяў асобных галін ведаў; **тыпалагічнае тэрміназнаўства** даследуе ў параўнальным плане асаблівасці канкрэтных тэрмінасістэм з мэтай устанаўлення найбольш агульных, універсальных, характарыстык тэрміналогіі ўвогуле; **суластаўляльнае тэрміназнаўства** займаецца параўнальным даследаваннем агульных уласцівасцей і асаблівасцей спецыяльнай лексікі розных моў, напрыклад, беларускай і англійскай, беларускай і рускай; **семасіялагічнае тэрміназнаўства** вывучае праблемы, звязаныя са значэннем (семантыкай) спецыяльных найменняў а таксама разнастайнымі семантычнымі з’явамі – полісеміяй, аманіміяй, сінаніміяй, антаніміяй, гіпаніміяй і г.д. **анамасіялагічнае тэрміназнаўства** даследуе структурныя формы тэрмінаў, працэсы называння спецыяльных прадметаў і выбару аптымальных формаў найменняў; **гісторычнае тэрміназнаўства** вывучае гісторыю тэрміналагічных сістэм для таго, каб даць адпаведныя рэкамендацыі для іх упарадкавання; **функцыянальнае тэрміназнаўства** звязана з вывучэннем сучасных функцый тэрміна ў разнастайных тэкстах і сітуацыях прафесійных зносін, а таксама асаблівасцей выкарыстання тэрмінаў у маўленні і кам’ютэрных сістэмах; **гнасеялагічнае тэрміназнаўства** займаецца даследаваннем ролі тэрмінаў у навуковым пазнанні і мысленні.

З тэрміназнаўствам звязана тэрмінаграфія – навука пра складанне слоўнікаў спецыяльнай лексікі і іх тыпы. Многія праблемы, даследаваныя тэрміналагамі, узніклі падчас распрацоўкі спецыяльных слоўнікаў, таму вырашэнне гэтых праблем уплывае на метады складання слоўнікаў.

Аб’ектам даследавання ў тэрміназнаўстве з’яўляецца сукупнасць тэрмінаў, якая сістэматызуецца, аналізуецца і, нарэшце, унармоўваецца. Вынікам гэтай працы з’яўляецца стварэнне тэрмінасістэм – упарадкаванага

мноства тэрмінаў з зафіксаванымі адносінамі паміж імі, якія адлюстроўваюць адносіны паміж абазначанымі гэтымі тэрмінамі паняццямі.

Упарадкаванне тэрмінаў з'яўляецца найбольш важным відам тэрміналагічнай дзейнасці і складаецца з наступных этапаў:

- адбор тэрмінаў;
- сістэматызацыя паняццяў дадзенай галіны навукі па катэгорыях і пабудова класіфікацыйных схем паняццяў;
- удакладненне на аснове класіфікацыйных схем існуючых дэфініцый (навуковых азначэнняў) паняццяў або стварэнне новых дэфініцый;
- аналіз тэрміналогіі з мэтай выяўлення іх недахопаў (уключае аналіз значэнняў, паходжання і функцыянавання тэрмінаў);
- нармалізацыя тэрмінаў (уключае ўніфікацыю, якая павінна забяспечыць адназначную адпаведнасць паміж сістэмай паняццяў і сістэмай тэрмінаў, каб кожнаму паняццю адпавядаў адзін тэрмін і наадварот, і аптымізацыю – пошук найбольш удачнай формы для перадачы пэўнага паняцця);
- кадыфікацыя тэрмінаў – афармленне тэрмінасістэмы ў выглядзе тэрміналагічнага слоўніка тлумачальнага тыпу;
- гарманізацыя тэрмінасістэм – паслядоўнае супастаўленне і карэкціроўка тэрмінасістэм дзвюх або некалькіх моў; вынікам гарманізацыі з'яўляецца стварэнне перакладных тэрміналагічных слоўнікаў.

Тэрміназнаўчыя даследаванні адносяцца да адносна маладой галіны мовазнаўства, зараджэнне якой у Беларусі прыходзіцца на 1920-я гг. і прадстаўлены прыкладнымі працамі (слоўнікамі), скіраванымі на задавальненне патрэб навукі, тэхнікі, культуры, а таксама навукова-тэарэтычнымі даследаваннямі, арыентаванымі на вывучэнне зместавых, фармальных і функцыянальных асаблівасцей канкрэтных тэрмінаў і іх аб'яднанняў.

Істотны ўклад у станаўленне нацыянальнага тэрміназнаўства ў гэты перыяд зрабілі Л.Леўшчанка, Л.Більдзюкевіч, У.Чаржынскі, А.Лёсік, Ю.Дрэйзін, М.Байкоў, Л.Акіншэвіч і інш.

Тэарэтычнаму вывучэнню тэрміналагічнай лексікі беларускай мовы ў цэлым і асобных тэрмінасістэм прывечаны працы айчынных мовазнаўцаў другой паловы XX – пачатку XXI ст. – Л.Антанюк, М.Антанюк, М.Бураковай, А.Калечыц, Т.Капаяко, А.Кісялеўскага, В.Краснея, Д.Лаўшук, Ю.Лук'янюк, Л.Мінаковай і інш. Разам з тым, у новых умовах перад сучасным беларускім мовазнаўствам паўстаў цэлы шэраг задач у галіне тэрміналогіі, якія патрабуюць свайго неадкладнага вырашэння. Да іх адносяцца: распрацоўка агульнапрымальных прынцыпаў стандартызацыі сучасных навуковых тэрмінаў; арганізацыя працы ў навуковых і

адукацыйных установах рэспублікі па ўпарадкаванні нацыянальнай тэрміналогіі; суаднясенне нацыянальнай тэрмінасістэмы з тэрмінасістэмамі іншых моў – найперш рускай і англійскай; стандартызацыя нацыянальнай тэрміналогіі ў сучасных лексікаграфічных выданнях; папулярызацыя беларускай тэрміналогіі, яе ўвядзенне ў нарматыўныя дакументы, у навуковыя і вучэбныя тэксты.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ